

provided. The notion of chronotope complex as the unity of space, time, person, motion, is introduced; its structural components are analysed. Spatial image of Kyiv is considered as one of the components of the chronotope complex. The structure of each component of the chronotope complex in V. Pidmohylny's work is examined, the interdependence and interconnection of the components within the chronotope complex are traced, factors determining such relations are also analysed. The main attention is paid to the ability of the spatial image of the city to influence the psychological and emotional condition of the main character of the story. Some excerpts from the text are presented to justify the suggested hypotheses. It is concluded that the image of the city in the chronotope complex of V. Pidmohylny's story is characterized by topographic precision, accuracy of time measurement, fullness of social and physical elements. The urban environment is complemented with different characteristics such as sound, smell which serve as unifying factors of all structural components of the chronotope complex: spatial images of the city and the room, temporal coordinate, the main character.

Key words: chronotope, chronotope complex, the image of city.

Стаття надійшла до редакції 3.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бисторова О. О.

УДК 821.161.2 – 31.09

С. О. Білокінь

МІСТО ЯК ФЕНОМЕН СВІДОМОСТІ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ РОМАНІ

Початок ХХ століття позначається швидкими темпами розвитку промисловості, через що суттєво збільшується і кількість міст. Науково-технічний прогрес та тотальна індустріалізація були основою для появи урбаністичної культури, в межах якої з'явилася й урбаністична література. „Місто – середовище культури та для культури, осмислення феномена міста та його ідеї мають виключну роль і значення в літературному процесі” [1, с. 339] – стверджує В. Г. Фоменко.

Для літературного процесу першої третини ХХ століття є характерним таке явище, як інтелектуалізація художньої літератури. Вона виявилася в глибокому взаємопроникненні літератури та філософії, що, у свою чергу, суттєво позначилося на характері зображення дійсності у творах художньої словесності, особливо таких її жанрів, як роман і драма.

Л. Стародубцева зазначає: „За доби модернізму урбанізується не лише ландшафт землі, не лише спосіб життя людства, а й думка

людини... Місто й свідомість стають структурно, поняттєво, образно подібні” [2, с. 87].

Місто є новим, знаковим топосом для українського модернізму. За визнанням дослідників, для української інтелектуальної прози 20-х років місто є винятково важливим поняттям, оскільки воно є „не просто темою, топосом чи типом пейзажу”, а „символом певного типу свідомості як автора, так і його героя” [3, с. 206]. Таким чином, існує стійка традиція згідно з якою українську інтелектуальну прозу 20-х років визначають як урбаністичну.

Проте ми спробуємо проблематизувати це питання? Чи справді це так? Який характер урбанізму спостерігаємо в інтелектуальному романі 20-х?

На шляху до вирішення цього питання нам насамперед необхідно звернутися до особливостей сюжетного рівня інтелектуального роману. Одразу зазначимо, що ми розглядаємо інтелектуальний роман як інваріант роману філософського, який, на думку В.Бікульчуса, відрізняється від свого попередника тим, що в ньому „місце різко виділеної ідеї посідають численні розмірковування” [4, с. 9].

Щодо філософської прози дослідник Микола Скалон зазначає: „Філософська проза завжди двосюжетна; відтворена емпірика є „знак” якихось загальних, „буттєвих” закономірностей, які складають „другий” сюжет – сюжет думки, сюжет істини, що утверджується на наших очах” [5, с. 5]. З огляду на вже згадуваний нами генетичний зв'язок між цими жанровими різновидами вважаємо, що про двосюжетність можна говорити не тільки стосовно філософських, а й інтелектуальних романів.

Однак, повернемося до специфіки образу міста у творах української інтелектуальної романістики 20-х років. За нашими спостереженнями тут наявні два варіанти присутності образу міста у тексті:

I – абстрактне велике індустріальне місто, яке можна визначити, наслідуючи Булгаківську традицію, як Місто з великої літери.

II – місто Київ з його топографічною конкретикою.

Детальніше розглянемо обидва варіанти, залучаючи до аналізу інтелектуальні романи „Доктор Серафікус” В.Домонтовича, „Честь” М.Могилянського, „Місто” та „Невеличка драма” В.Підмогильного.

Єдиний міський пейзаж у романі В. Домонтовича „Доктор Серафікус” – зображення заходу сонця. „Заходило сонце, темнішали густими темнозеленими сутінками гори. Місто викреслювалось попелястою сіро-блакитною силуетою: будинки, дахи, димарі. Зет радіощогли, пакгавзи, дерева, електробуд, майстерні ...За річкою, за містом, над горами здійснюлась гієратична чинність опрозорення міста: громади кам'яниць кучерявилися в золотому диму, в легких безшумних рухах вони линули назустріч пінявим хмарам...” [6, с. 226 – 227].

Тут спостерігаємо наявність вертикального хронотопу: місто показане у вертикальному вимірі – від землі до неба. При цьому принциповим є те, що захід сонця усуває межі між кам'яним містом та прозорим, невидимим повітрям – вони стають єдиним цілим.

Такий опис принципово протистоїть звичайному описові промислового міста. При цьому парадоксальність у тому, що всі елементи „класичного” зображення наявні („будинки, дахи, димарі, пакгавзи, дерева, електробуд, майстерні”), але ці міські об'єкти ніби дематеріалізуються „в золотому диму”. І на перший план виходить не конкретне, а абстрактне, позбавлене своїх реальних характеристик місто. Отже, автор переносить читацьку увагу з предмета зображення на спосіб його бачення.

У зображенні „міста без міста”, на нашу думку, можна побачити певну концептуальну настанову автора. Так, наче б то прагнути зобразити місто, В. Домонтович його не-зображує, тобто після читання цього фрагмента не складається певного враження про місто, а залишається лише відчуття його нематеріальності, абстрактності.

Концептуально важливим для створення образу абстрактного Міста вважаємо зображення нічних блукань Корвина та Вер. Пригоди відбуваються в невизначеному просторі, що особливо виразно підкреслюється словами, які характеризують „маршрут” героїв: „десь”, „по якихось вулицях”. Єдиним топографічним міським орієнтиром є київський „будинок з химерами”, згадка про який зробила ці блукання ще менш географічно окресленими: „Вниз од цього будинку Корвин повів Вер кривими стежками. Вони падали, підіймалися, губилися, йшли вперед і верталися назад. Вони плуталися в пільмі на переплутаних стежках провалля” [6, с. 212].

Однак, у „Докторі Серафікусі” наявний і Київ топографічний. Побутовий простір тогочасного Києва описано з конкретикою, яка може потішити історика: „Найкращі тістечка купували у Фрудзинського на вулиці Карла Маркса, колишній Миколаївській, каву пили в кафе „На хвилинку” у Валентина на Прорізній, шинку, балик і мариновані грибки купували у Федорова на Прорізній” [6, с. 236].

Подібну ситуацію спостерігаємо і в романі Могилянського „Честь”. Тут абстрактне велике місто в одному з епізодів постає в усій своїй топографічній конкретиці. Засобом творення такої конкретики знов-таки стає пригадування конкретних вулиць тогочасного Києва, і навіть не однією назви вулиці, а одразу пари: старої та нової назви. Так, один з другорядних персонажів – поет Нильський говорить: „Приходь до мене – Кузнечна, тьху, Пролетарська зараз, а не Кузнечна”, „на Софійській сі-devant, тепер Героїв Перекопу, площі в Києві” [7, с. 107].

Образ міста не є цілісним та однозначним і в цьому інтелектуальному романі. Тут Київ „розпадається” на кілька приватних помешкань (будинок Падалок, помешкання Каліна) та окремі міські локуси – ресторан, кінотеатр, Будинок учених.

Так, головний герой – талановитий хірург Калін – заходить після вдалої операції спочатку до пивниці, потім у кіно, нарешті обідає в дорогій ресторації – всі ці дії для нього звичайні, буденні, повторювані. Ресторан, кінотеатр, пивниця – це традиційні локуси великого міста, які нічим істотно не відрізняються в різних містах.

Найбільш топографічно конкретним в українській інтелектуальній романістиці є твір В.Підмогильного „Місто”. Так, дослідники неодноразово наголошували, що у цьому творі подається „географічна панорама Києва 20-х р. ХХ ст.”(Оксана Капленко), зображується „атмосфера тодішнього побуту, культурно-мистецького життя”(Леся Ставицька). А Ю. Шерех вважав, що однією з характерних ознак, що відрізняє, романи В.Підмогильного „Місто” та „Невеличка драма” є те, що у останньому з названих творів „дія теж відбувається у Києві, але місто не цікавить більше письменника” [8, с. 382]

Якщо у романі „Місто” наявний конкретний топографічний образ Києва, то „Невеличка драма” відрізняється своєю топографічною псевдоконкретикою. Так, Ю. Шерех з цього приводу відзначає: „Ми знаємо, що Марта Висоцька мешкає на Жилинській вулиці, а Льова Роттер на Печерську, на Арсенальній, але це тільки назви, орієнтири, а не образи” [8, с. 382].

У романі В. Підмогильного „Невеличка драма” немає, власне, ні зображення Києва, ні його географії, ні міського життя в його постійному вируванні, як це було в романі „Місто”. Київ постає як тло для розгортання подій твору.

У результаті наших спостережень над романами виникає цілком логічне питання: Чому це так? Чому образ міста тут розпадається на два варіанти: майже постійно це абстрактне велике місто, але інколи мова йде конкретно про Київ з його точною топографією.

Відповідь, на нашу думку, потрібно шукати, звернувши увагу на жанрову природу романів. Для інтелектуальної прози є характерною двосюжетність: наявність традиційного подієвого сюжету та сюжету думки. При цьому значущість сюжету думки є більшою, саме цей специфічний сюжет є визначальним у романі.

Зображення міста Києва з його топографічною конкретикою належить до подієвого сюжету. Натомість абстрактне велике Місто (з великої літери) пов’язане саме з сюжетом думки, оскільки для автора інтелектуального роману конкретика є принципово неважливою, навіть непотрібною, може заважати реалізації основного завдання – відобразити загальнозначущі ідеї та проблеми.

Образ міста є концептуальним, місто тут постає тлом для розгортання подій, своєрідною обов’язковою декорацією. Основними рисами міста в інтелектуальному романі постають такі його характеристики, як умовність та абстрактність. Так, міські локуси (пляж, кав’ярня, кінотеатр, сквер, бібліотека, загс тощо) зображено не як конкретні, одиничні, а як типові та традиційні для будь-якого великого

міста. Таким чином, міський простір у цих творах постає умовною „межею світу модельованого тексту” (Ю. М. Лотман).

Отже, можемо говорити про певну парадоксальність урбанізму української інтелектуальної романістики 20-х років, оскільки формально дія кожного твору відбувається у великому місті, це місто навіть має гучну назву Київ, натомість по суті маємо ситуацію „міста без міста”, оскільки набагато важливішим для автора інтелектуального роману є пропагування власних теорій та ідей, а ідеальним плацдармом для цього постає абстрактне місто. Таким чином, цілком зрозумілим є той факт, що автори подали зображення лише окремих абстрактних міських локусів. Просторовою характеристикою міста тут є своєрідний „„мінус” – простір” (В. Топоров).

Функціонування саме такого міста дозволяє говорити, що воно формує певний феномен свідомості героя інтелектуального роману. Його герой саме мешканець Міста, а не Києва, Берліна, Лондона, оскільки він не конкретна особистість, а скоріше тип людини – герой-конструкт, герой - космополіт, якого легко можна уявити у будь-якому великому європейському місті.

Список використаної літератури

- 1. Фоменко В. Г.** Історія художнього поступу української урбаністичної прози / В. Г. Фоменко // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2010. – № 2. – С. 335 – 340.
- 2. Стародубцева Л. В.** Город как метафора урбанизируемого сознания / Л. В. Стародубцева // Урбанизация в формировании социокультурного пространства : сб. науч. тр. – М., 1999. – С. 70 – 93.
- 3. Павличко С. Д.** Дискурс українського модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
- 4. Бикуньчюс В. В.** Поетика філософського роману : учеб. пособие / В. В. Бикуньчюс; М-во нар. образования ЛитССР. – Вильнюс, 1988. – 71 с.
- 5. Скалон Н. Р.** Вещь и слово: предметный мир в советской философской прозе / Н. Р. Скалон. – Алма-Ата : Гылым, 1991. – 93 с.
- 6. Домонтович В.** Доктор Серафікус // Без ґрунту / В. Домонтович. – К. : Гелікон, 2000. – С. 173 – 278
- 7. Могилянський М.** Честь / М. Могилянський // Вітчизна. – 1990. – № 1. – С. 92 – 147
- 8. Шевельов Ю.** Білок і його забурення // Вибрані праці : у 2 кн. / Ю. Шевельов; упоряд. І. Дзюба. – К., 2009. – Кн. II. – С. 382 – 392.

Білокін С. О. Місто як феномен свідомості в інтелектуальному романі

У статті розглянуто місто як специфічний знаковий топос для української літератури доби модернізму. У цьому аспекті особливе значення надається такому жанру як інтелектуальний роман. Проаналізовано наявність безпосереднього взаємозв'язку між двосюжетністю інтелектуального роману та специфікою присутності

образу міста у творах цього жанрового різновиду. Встановлено, що можна говорити про певну парадоксальність урбанізму української інтелектуальної романистики 20-х років, оскільки формально дія кожного твору відбувається у великому місті (Києві), однак по суті маємо ситуацію „міста без міста”, оскільки набагато важливішим для автора інтелектуального роману є пропагування власних теорій та ідей, а ідеальним плацдармом для цього постає абстрактне місто.

Ключові слова: образ міста, інтелектуальний роман, двосюжетність, урбанізм, феномен свідомості

Белоконь С. А. Город как феномен сознания в интеллектуальном романе

В статье город рассмотрен как специфический знаковый топос для украинской литературы эпохи модернизма. В этом аспекте особое значение приобретает такой жанр как интеллектуальный роман. Выявлено наличие непосредственной взаимосвязи между двусюжетностью интеллектуального романа и спецификой образа города в произведениях этой жанровой разновидности. Установлено, что можно говорить об определенной парадоксальности урбанизма украинской интеллектуальной романистики 20-х годов, поскольку формально действие каждого произведения происходит в большом городе (Киеве), однако по сути имеем ситуацию „города без города”, поскольку намного важнее для автора интеллектуального романа пропагандирование собственных теорий и идей, а идеальным плацдармом для этого является абстрактный город.

Ключевые слова: образ города, интеллектуальный роман, двосюжетность, урбанізм, феномен сознания

Belokon S. A. The City as a Consciousness Phenomenon in the Intellectual Novel

In article the city is considered as specific significant topos for the Ukrainian literature of modernism. In this aspect special value gets such genre as the intellectual novel. Existence of direct interrelation between twoplottedness of the intellectual novel and specifics of an image of the city in works of this genre version is revealed. It is established that it's possible to speak about a certain paradoxicality of urbanism of the Ukrainian intellectual novel of the 20th years as formally action of each work happens in the big city (Kiev), however in fact we have a situation „the cities without the city” as declaration of own theories and ideas is much more important for the author of the intellectual novel, and the ideal field for this purpose is the abstract city.

Key words: image of the city, intellectual novel, twoplottedness, urbanism, consciousness phenomenon

Стаття надійшла до редакції 3.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Фоменко В. Г.